

Martin Borýsek

## K oslavě předků a na paměť potomků.

*Takkanot Kandia* – sbírka komunální legislativy jako svědectví důležitých historických etap v dějinách židovské obce na Krétě

### To honour the Forefathers, to remind the Descendants.

*Takkanot Candia* – a collection of communal legislation as a witness of an important epoch in the history of the Jewish Community in Crete

■ **Abstract:** This study aims to present the collection of *Takkanot Candia* in its double role, both as a unique historical source regarding principally the history of everyday life in the Jewish community of Crete in the Venetian period (13<sup>th</sup>–16<sup>th</sup> centuries) and as a work of literature which provides us with an insight into the communal politics and inner dynamics of life in a Mediterranean Jewish community in the Late Middle Ages and the Early Modern Period. *Takkanot Candia* is noteworthy as one of the best preserved specimens of the *takkanotkahal* genre, whose position in the complex of pre-Emancipation Jewish legal literature is rather specific. This is caused by its independence of the discourse of Halakhic literature, since *takkanotkahal* do not derive their authority from Jewish canonical texts, but rather from the authority of the communal leaders who issue them. The significance of *Takkanot Candia* as a work of literature, which was put together thanks to Renaissance-era redaction of the historian Elijah Capsali (ca 1485–ca 1550) consists mainly in the authentic picture it presents of the inner fabric of the Candia Jewish community and a self-reflection of Jewish communal elites on whose shoulders the responsibility for the community's functioning rested. Study of this text could be a welcome contribution to a more complex understanding of Jewish self-government in the times of important social changes as the Middle Ages shifted towards the beginning of the Modern Era.

■ **Keywords:** *Takkanot Candia*; Elijah Capsali; Jewish communal legislative; Crete; Venetian Republic

■ **PhDr. Martin Borýsek, MSt.,** absolvoval obor hebraistika a latina na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a studium židovsko-křesťanských vztahů na Woolfově Institutu pro studium abrahámovských náboženství na Univerzitě v Cambridge. V současné době studuje v doktorském programu na teologické fakultě v Cambridge a připravuje disertační práci, zabývající se literárními aspekty souboru *Takkanot Kandia* (mb770@cam.ac.uk).

Jedním z důležitých zdrojů našeho poznání židovského každodenního života v předemancipační éře<sup>1</sup> je studium textů, vzniklých z iniciativy představitelů samosprávy židovských náboženských obcí z výsostně praktických důvodů. Smyslem textů, jimž souhrnně říkáme obecní statuta či obecněji komunální legislativa, bylo reagovat na aktuální problémy v životě obce. Texty tohoto typu se tak utkávají s problémem aplikace halachického práva<sup>2</sup> do každodenní praxe, zohledňující přitom specifickou dobo-

<sup>1</sup> Tj. před počátkem tzv. židovské emancipace, probíhající v poslední čtvrtině 18. a zejména po celé 19. století. Během tohoto období v evropském židovstvu zaznamenala bouřlivý rozmach hnutí směřující k úplnému občanskému zrovnoprávnění, náboženské reformě a ke vzniku židovské kultury nového typu, srovnatelné s kulturním životem nežidovských evropských národů. Integrální součástí tohoto procesu je i rozvoj historického, jazykovědného, literárního a sociologického zkoumání života v židovské komunitě v intencích metod nově se rozvíjejících humanitních věd.

<sup>2</sup> Tedy závazných náboženských předpisů, přímo odvozených z Tóry, jak je stanovují hebrejská Bible a nejvýznamnější pobiblické kanonické texty judaismu, zejména Mišna a Talmud.

vou situaci danou aktuálními politickými poměry, konkrétním složením členstva obce i správně-politickým postavením vůči nežidovské většinové společnosti a představitelům světské moci. Význam tohoto proudu v židovské (široce definováno) světské literatuře zdůrazňují již čelní představitelé hebraistiky 19. století včetně klasika židovské literární historie Moritze Steinschneidera.<sup>3</sup>

Správu židovských věcí veřejných ve středověku a raném novověku v rámci židovské právní literatury snad nejvýrazněji reprezentují takzvané *takanot kahal* (תקנות קהל), tedy komunální statuta ve vlastním slova smyslu. Tyto obvykle relativně stručné legislativní texty, vydávané vedoucími představiteli židovských obcí, reagují na konkrétní problémy té které obce tak, aby jejich řešení bylo v souladu s židovským náboženským právem. Často však také stanovují obecná pravidla komunální samosprávy té oblasti veřejného života v obci, již bychom moderním slovníkem mohli označit jako „občanské právo“. Tento typ textů je organickou součástí židovské středo- a raně novověké právní literatury a často je v úzkém sepětí s jejími ostatními odvětvími (jak je jasně patrné i na příkladu samotných *Takanot Kandia*<sup>4</sup>), přesto však má svá charakteristická specifika. Nejdůležitějším z nich je relativní nezávislost *takanot* na autoritě halachické právní literatury. Obecní statuta nelze pokládat za halachické texty v pravém slova smyslu, jakkoli je v nich důraz na náležité plnění náboženských předpisů trvale přítomným motivem. Halachická literatura svou autoritu zakládá jednak na autoritě samotných kanonických textů judaismu, tedy zejména Bible, Mišny a Talmudu, jednak na erudici rabínských osobností, jež tyto texty vykládají s cílem stanovit jejich náležitý výklad v dané době a na daném místě. Oproti tomu autorita komunální legislativy je dána mandátem volených představitelů obce, jejichž úkolem je spravovat obecní záležitosti v souladu s halachickými, ale i světskými zákony, a pružně reagovat na momentální situaci uvnitř komunity.

Jakkoli *takanot kahal* řadíme do oblasti „světské“ literatury, toto vymezení není možné chápat nijak dogmaticky. Jak je patrné již z letného nahlédnutí do textu *Takanot Kandia*, důraz na úzkostlivé dodržování náboženských příkázání a život v plném souladu se zásadami rabínského judaismu je všudypřítomný, což dokládají i nesčetné biblické (a v menší míře i mišnaické a talmudické) citace a aluze. Ostatně, mezi autory komunální legislativy často nalézáme i rabíny a náboženské učence, kteří se mimo svou činnost v židovské obecní samosprávě zabývali právě výkladem kanonických textů. Specifičnost textů typu *takanot kahal* netkví tedy v tom, že by se vědomě distancovaly od klasické halachické literatury, ale v jejich úzkém sepětí s vnitřním fungováním židovské obce: výnosy jsou určeny primárně „pro vnitřní potřebu“ dané komunity, na niž je jejich účinnost vázána, a jejich závaznost je odvozena od mandátu řídicího orgánu této komunity. Stručně řečeno, *takanot* se nesnaží být obecným návodem k řešení

<sup>3</sup> V kontextu tohoto článku stojí za připomenutí jeho série italsky psaných článků pro historický časopis *Mosè*, v nichž se Steinschneider zabývá právě literární produkcí židovské obce na Krétě. Viz Moritz STEINSCHNEIDER, *Candia: Cenni di Storia Letteraria*, Mosè II, 1879, s. 411-413, 414-416, 456-462; III, 1880, s. 53-59, 281-285, 421-426; IV, 1881, s. 303-308; V, 1882, s. 267-270, 401-406; VI, 1883, s. 15-18.

<sup>4</sup> Dobový název krétského hlavního města uvádím s počátečním K, jde-li o fonetický přepis hebrejského textu, tedy zejména v citacích samotného názvu sbírky, případně v překladech vybraných úryvků. V ostatních případech se držím standardní italské ortografie *Candia*. Podobně zacházím i s titulem představeného židovské obce (*kondestabulo* při přepisu z hebrejštiny, *condestabulo* jako obecný termín).

halachických problémů, na rozdíl např. od rabínských respons žánru *šalot u-tšvot* (jež můžeme uvést jako typický příklad středověké halachické literatury), ale spíše nástrojem, jak tyto návody uvést na konkrétním místě v život.

Kolekce *takanot kahal*, známá jako *Takanot Kandia*, je pro studium tohoto žánru neobyčejně důležitá proto, že představuje jeden z nejucelenějších souborů *takanot kahal* vůbec, a nadto je cenným dokladem toho, že již v období před vznikem moderního vědeckého výzkumu židovské kultury existovala v židovské komunitě potřeba systematického studia vlastní právní historie. Kolekce v dnešní podobě totiž není plodem novodobé kompilace, ale výtvozem raně novověkého učence, rabína a historika Elijahu Capsaliho (asi 1485–po 1550), člena jedné z nejvýznamnějších candijských židovských rodin, z níž pocházela řada členů komunální samosprávy. Soubor *Takanot Kandia* obsahuje desítky legislativních výnosů, vydaných po sobě následujícími generacemi představitelů židovské obce v hlavním městě Kréty Candii (tradiční středověký a raně novověký název Hérakleia, v hebrejském zápisu obvykle קנדיא), v průběhu převážné části období, kdy byl tento ostrov součástí námořního impéria Benátské republiky (1204–1669). Ve svém úvodu k souboru Capsali jasně stanovuje svůj úmysl shromáždit stará obecní právní ustanovení, a umožnit tak budoucím obecním vůdcům snadnou orientaci v dřívější komunální legislativě.<sup>5</sup> Velká část textů zachycených v *Takanot Kandia* pochází z období Capsaliho života a působení v čele obce. Autor sbírky také vyzývá své nástupce v komunální samosprávě, aby následovali jeho příkladu a pokračovali ve shromažďování obecních výnosů i v následujících letech. Jak patrně z textu *Takanot Kandia*, obecní představitelé vskutku tento jeho záměr po nějakou dobu naplňovali – záznamů obecních výnosů z doby po smrti Elijahu Capsaliho je však jen několik a nejmladší z nich pocházejí z osmdesátých let 16. století. Tento fakt má jednoduché vysvětlení: V průběhu druhé poloviny století se politická situace ve východním Středomoří, poznamenaná rivalitou a opakovanými ozbrojenými střety mezi Benátskou republikou a Osmanskou říší, pro Benátky výrazně zhoršila a od konce století můžeme hovořit o nezadržitelném úpadku a postupném zániku benátského panství v této oblasti. Přestože Candii jakožto svou poslední državu na Krétě dokázala námořní republika udržet až do roku 1669, již s počátkem 17. století přestává být Kréta plně integrovanou součástí benátské politické a především kulturní sféry, a stává se především bojištěm ve vleklé válce proti Turkům. Ta měla ukončit historickou éru, do níž spadá existence candijské židovské obce v podobě, v níž ji do dnešní doby zachycují komunální výnosy v souboru *Takanot Kandia*.

*Takanot Kandia* na jedné straně můžeme chápat jakožto výsostně praktický text určený pro vnitřní potřebu volených zástupců židovské obce, jež je pro dnešní badatele cenným zdrojem informací zejména v oblasti „historie všedního dne“. Na druhé straně je však také na místě, abychom v *Takanot Kandia* spatřovali koherentní literární dílo, jež má být nejen zdrojem právního řádu a užitečným rádcem budoucím generacím, ale je také přesvědčenou obhajobou určitého způsobu života židovské obce a vnitřní správy židovských věcí veřejných.

<sup>5</sup> Viz zejména veršovaný závěr úvodní kapitoly souboru, TK, kap. 1, ř. 37–55. Odkazy k jednotlivým statutům jsou v celém článku uváděny podle odpovídajících kapitol moderní kritické edice *Takanot Kandia*, tj. Elias s. ARTOM - Humbertus M. D. CASSUTO (edd.), *Statuta Iudaeorum Candiae eorumque memorabilia*, Ierusalem 1943 (viz níže).

## Židovská obec v Candii v období benátské svrchovanosti

Vedle Kypru je Kréta největším a ekonomicky nejvýznamnějším ostrovem východního Středomoří a jako taková byla vždy v centru pozornosti dominantních mocností v oblasti. Od konce starověku spadala do mocenské sféry Byzantské říše, ta však nad ostrovem již počátkem 13. století ztratila kontrolu a dějiny Kréty byly nadále v průběhu vrcholného a pozdního středověku a raného novověku spjaty s osudy Benátské republiky. Ačkoli je nesporné, že Židé na ostrově žili již v byzantské éře, soustavnější informace o charakteru, historickém vývoji a ekonomických a kulturních aktivitách židovské pospolitosti na Krétě jsou dostupné až z období benátského. K významným odborným textům, jež přehledně mapují dějiny Židů na Krétě v této době, patří rozsáhlá studie Joshuy Starra a článek Šimona Markuse.<sup>6</sup> Oba autoři zdůrazňují těsné sepětí života židovské komunity na Krétě s benátskou správou ostrova. Je zjevné, že v každodenním životě byly kontakty Židů a jejich křesťanských řeckých sousedů nevyhnutelné. O koexistenci a občasných konfliktech Židů a Řeků podávají historické dokumenty včetně *Takanot Kandia* poměrně jasné svědectví, vyplývá z nich však také, že interakce s benátskými úřady byla pro židovské obce na ostrově prvořadá. To je jasně patrné i z *Takanot Kandia* – Řekové jsou adresně zmiňováni jen velmi zřídka a ve velmi obecných pojmech, jako anonymní zástup potenciálně nebezpečných sousedů.<sup>7</sup> Naproti tomu reference k benátské správě ostrova (הררשה, doslova „vláda“) jsou velmi časté a její čelní představitelé, vévoda (דוקוס, titul guvernéra stojícího v čele civilní správy) a kapitán (קפטן, vojenský místodržící, jenž bývá nazýván i dalším benátským termínem *provedidor* / פרווידודור), jsou prezentováni jako autority, jejichž vůli je třeba respektovat, a zároveň jako garanti vlády zákona, jež Židům poskytuje záruku bezpečí.

Krétské židovstvo bylo v benátském období z hlediska svého původu smíšenou komunitou. Zdá se, že autochtonní řecky hovořící Židé, tzv. Romanioté<sup>8</sup> (počátky jejich osídlení sahají do helénistického období), plnili během celé této éry roli jistého tmelícího prvku v rámci krétské židovské populace. Vzhledem k nedostatku přesných demografických údajů není možné stanovit, zda byli romaniotští Židé vždy početně nejsilnější složkou židovské obce na ostrově. Z dochovaných historických pramenů včetně *Takanot Kandia* víme, že v průběhu středověku a raného novověku se Kréta stala cílem židovských přistěhovalců z různých částí světa: vedle Romaniotů zde žili i Židé původem z arabských zemí, Aškenázové, italští Židé a později, zejména po vypovězení ze Španělska a Portugalska, také rodiny sefardských uprchlíků.<sup>9</sup> Jednotlivé

<sup>6</sup> Joshua STARR, *Jewish Life in Crete under the Rule of Venice*, Proceedings of the American Academy for Jewish Research 12, 1942, s. 59–114; Šimon MARKUS, *Herkev ha-jišuv ha-jehudi be-i Kretim bi-jme ha-šilton ha-veneciani* [Počátek židovského osídlení na Krétě v době benátské nadvlády], Sinai 60 (tišri - adar II 5727 / 1967–1968), s. 63–76.

<sup>7</sup> Tento přístup je nejmarkantnější v TK 99, Capsaliho záznamu o odvrácení hrozícího pogromu v roce 1538. Zvláštní kapitolu tvoří výnosy, hovořící nikoli výslovně o Řecích, ale obecně o „Nežidech“ (גרים) a určující některá pravidla, jimiž se členové obce v jednání s nimi mají řídit (viz níže). „Nežidé“ jsou předmětem zájmu těchto výnosů potud, pokud je úprava vzájemných vztahů nutná k řádnému fungování obce, chybí jim však jakákoli specifická osobitost.

<sup>8</sup> Termín *Roma* v tomto kontextu neodkazuje na město Řím, ale na Byzantskou (tj. Východořímskou) říši.

<sup>9</sup> Z *Takanot Kandia* však vyplývá, že sefardští Židé žili v krétské metropoli již před vypovězením na konci 15. století. Výnos z prosince 1439 (TK 76) zmiňuje stížnost na „jistého španělského Žida jmé-

složky židovského osídlení si také do značné míry zachovávaly své tradice a svébytnost. Přesto však můžeme pokládat celkový charakter židovské obce za relativně homogenní – víme například, že v Candii všichni Židé tvořili jedinou náboženskou obec se společnými volenými orgány (byť dále rozdělenou na větší množství synagogálních kongregací s vlastními zvyklostmi a tradicemi). Vše nasvědčuje také tomu, že hlavním dorozumívacím jazykem v každodenním životě byla řečtina, resp. její židovský dialekt či sociolekt (jak vyplývá například z mnohých grécismů v textu *Takanot Kandia*).<sup>10</sup>

Candia byla správním střediskem a největším i ekonomicky nejvýznamnějším městem benátské Kréty a je jen přirozené, že právě zde se vyvinula největší a ekonomicky i kulturně neaktivnější židovská obec na ostrově. Nebyla však obcí jedinou. Židé sídlili v benátském období i jinde, zejména v dalších významných přístavních městech na severním pobřeží Kréty, Rethymnu a Chanii (toto město založili v polovině 13. století samotní Benátčané),<sup>11</sup> ale i ve vnitrozemí, jmenovitě v pevnostních městech Castelnovo a Castel Bonifacio, jejichž židovské obce zmiňují i *Takanot Kandia*. Navzdory své relativně malé velikosti (v 16. století přibližně 500–800 osob)<sup>12</sup> byla candijská židovská obec ekonomicky i kulturně velmi aktivní, o čemž jasně svědčí i dokumenty, shromážděné v souboru *Takanot Kandia*.

O vnitřní organizaci židovské obce v Candii máme poměrně jasnou představu díky několika výnosům, které se adresně zabývají správnými otázkami včetně pravomocí obecní reprezentace. Jak bylo již předesláno, Židé v Candii byli sdruženi v jediné společné obci, přestože svou váhu hrála v obecním životě i příslušnost ke konkrétní synagogální kongregaci. Zdá se, že počet synagog nebyl po celou dobu, již zachycují *Takanot Kandia*, stejný, počet jmenovitě zmíněných synagog je v různých dekretech různý. Největším a snad i nejprestižnějším svatostánkem byla Velká synagoga proroka Eliáše (בית הכנסת הגדול של אליה הנביא), jejímž rabínem byl v 16. století i Elijah Capsali. Mezi dalšími synagogami, jejichž názvy známe, byly Kněžská (ב"ה של כוהנים), Aškenázská (ב"ה של אשכנזים) i synagogy s řeckými jmény jako Soileitiko (שייוליטיקו či ב"ה שוייליטיקו) či Kretiko (ב"ה קריטיקו, tj. Krétská), jež snad mohly sloužit candijské romaniotské komunitě již před počátkem benátského období.

Přestože *Takanot Kandia* příležitostně zmiňují jednotlivé synagogální kongregace jako svébytné jednotky s jistou mírou autonomie, zejména v náboženských otázkách (např. TK 105, výnos z roku 1549, jímž se vyhlašují tři postní dny na výraz vděčnosti za záchranu členů candijské obce při nedávném zemětřesení), obecně je možno říci, že rozhodování o věcech veřejných bylo v rukou jednotné obecní rady. V jejím čele stál představený, jež *Takanot Kandia* nazývají původním benátským titulem *kondestabu-*

---

nem Avraham Tofer“ jenž se v Candii svévolně pokoušel o sňatek s dívkou, která už byla řádně zasnoubena s jiným mužem.

<sup>10</sup> Hebrejština naproti tomu plnila roli nejen jazyka synagogální liturgie a náboženské literatury, ale také jazyka administrativy a oficiální komunikace v kruzích vzdělaných židovských mužů. Mnohé obecní výnosy obsahují ustanovení o tom, že mají být veřejně přečteny v synagoze. Nejednalo-li se o čtení v řeckém (či jiném) překladu, což výnosy nezmiňují, znamenalo by to, že přinejmenším pasivní znalost hebrejštiny byla poměrně široce rozšířena.

<sup>11</sup> Do Chanie se po pádu benátského panství přesunulo těžiště židovského života na ostrově, zde v osmanském období i po obnovení řecké státnosti žila většina krétských Židů, zatímco ostatní krétské židovské obce pozvolna upadaly.

<sup>12</sup> Viz J. STARR, *Jewish Life in Crete*, s. 60.

lo (obvykle קונודשטבלו, vyskytují se však i četné jiné varianty zápisu), jehož nejbližšími spolupracovníky byli tzv. přisedící (ממונים), již spolu s ním zřejmě tvořili užší exekutivní výbor, a dále členové širší rady (ועד). V mnoha výnosech se také setkáváme s pojmem השבן (doslova „účetní“), který můžeme interpretovat zřejmě jako „sekretář“. Ten obvykle doprovází jméno některého z podepsaných členů rady.<sup>13</sup> Zda pojmy השבן a ממון označují tutéž funkci, tedy člena „vnitřní“ rady obce, není zcela jasné, kontext se tomu však zdá nasvědčovat. Z dochovaných záznamů také vyplývá, že organizaci židovské samosprávy v Candii i mechanismus voleb obecních zastupitelů regulovala benátská správa ostrova, nebo přinejmenším, že statuta týkající se těchto organizačních záležitostí podléhala jejímu schválení.

Velká část obecních statut a výnosů, zachycených v *Takanot Kandia*, je doplněna jmény *condestabulů* a často i dalších členů rady. Tato jména představují cenný zdroj informací o složení obecní reprezentace v průběhu čtyř staletí benátské nadvlády. Z tohoto seznamu vyplývají zejména dvě důležité skutečnosti: Za prvé, mezi volenými reprezentanty candijské obce nacházíme jak Židy s řeckými rodinnými jmény (např. Mavrogonato / מוורוגונטו; Nomiko / נומיקו<sup>14</sup> či Proto / פרוטו<sup>15</sup>), tak jména, jež prozrazují původ v některé z komunit mimo Řecko (např. Ibn Dalál / אבן דלאל či Corfati / צרפתי<sup>16</sup>, Aškenazi / אשכנזי<sup>17</sup> či Sefaradi / ספרדי<sup>18</sup>). Za druhé, některá jména se v seznámech obecních představených vyskytují znovu a znovu, což jasně nasvědčuje existenci jisté elitní třídy dobře postavených židovských rodin, z nichž se „rekrutovali“ členové obecního vedení a jejichž výsadní postavení v rámci komunity patrně bylo (ve větší či menší míře) v průběhu staletí obecně respektováno. Vůbec nejčastěji se setkáváme se jmény dvou prominentních candijských židovských rodin – Capsali (nejčastěji קפסלי či קפשאלי) a Delmedigo (דלמדיגו).<sup>19</sup> Autor původní redakce *Takanot Kandia* Elijahu Capsali byl potomkem obou těchto rodů (jeho matka pocházela z rodiny Delmedigů)<sup>20</sup> a s velkou hrdosť se hlásil k zásluhám svých předků a jejich službám candijské obci.

<sup>13</sup> Často ve frázi „Podepsán rabi × jakožto jeden ze sekretářů“ (viz např. TK 63), z níž vyplývá, že toto postavení nebylo exkluzivní a v jednom okamžiku je zastávalo více členů rady.

<sup>14</sup> Obojí TK 46.

<sup>15</sup> TK 59.

<sup>16</sup> Obojí TK 76.

<sup>17</sup> TK 91.

<sup>18</sup> TK 103.

<sup>19</sup> Jméno Capsali pochází z řečtiny, *Kapsali* je méně častý název ostrova Kythéry severozápadně od Kréty (existují však i jiné teorie vzniku rodinného jména, viz Aleida PAUDICE, *Between Several Worlds: the Life and Writings of Elia Capsali, the Historical Works of a 16<sup>th</sup>-Century Cretan Rabbi*, München 2010). V mužské linii pocházejí tedy Capsaliové podle všeho z původní romaniotské komunity. Sám Elijahu Capsali však ve svých občasných komentářích v *Takanot Kandia* nijak nedává najevo případnou identifikaci s touto složkou židovského obyvatelstva. Je-li vůbec v jeho dikci možné vysledovat projevy loajality k určité dílčí komunitě, byl by to nejspíše candijský lokální patriotismus, který však jde ruku v ruce s „universalistickou“ úctou k náboženským autoritám napříč soudobým židovským světem. Delmedigové se navzdory svému španělskému jménu hlásili k aškenázskému původu (viz Š. MARKUS, *Herkev ha-jišuv ha-jehudi be-i Kretim*, s. 68).

<sup>20</sup> Viz Meir BENAHAJU, *Rabi Elijahu Capsali, iš Candia, rau, manhig ve-historjon* [Rabbi Elijahu Capsali z Candie. Rabín, obecní představitel a historik], Tel Aviv 1983, s. 11.



### *Statuta Iudaeorum Candiae eorumque memorabilia*

Velký význam *Takanot Candia* pro moderní badatele spočívá vedle jejich relativní obsáhlosti a zejména šíře záběru a detailnosti, s níž podává informace o každodenním životě v candijské židovské obci, především v tom, že se jedná o nejucelenější soubor středověkých a raně novověkých *takanot kahal*, zpracovaný v moderním kritickém vydání. To je dílem italsko-izraelských hebraistů Eliase Artoma a Umberta Cassuta. Jejich vydání je založeno na jediném existujícím rukopisu celé Capsaliho edice, tzv. Sassoonevě rukopise, jenž se nacházel v majetku Davida Salomona Sassoona, člena významné anglo-indické židovské rodiny podnikatelů a mecenášů věd a umění. Rukopis následně získala Bodleyova knihovna v Oxfordu.<sup>21</sup> Manuskript je na mnoha místech poškozený a texty některých statut chybějí úplně (o jejich existenci však víme díky dochovaným nadpisům a vzájemným odkazům v textu). Naprostá většina původní renesanční redakce je přesto zachována a zdá se, že rozsah sbírky, jak ji dnes máme k dispozici, více méně odpovídá rozsahu originálu. Artomova a Cassutova edice byla vydána v Jeruzalémě v roce 1943 a byla zamýšlena jako jeden ze dvou svazků. Původním záměrem editorů bylo nejprve vydat podrobný úvod k *Takanot Kandia*, jenž by se věnoval všem aspektům židovského života v Candii na základě informací obsažených v samotném souboru obecních statut i jiných historických materiálů, přičemž samotná edice měla být v tomto „tandemu“ druhým svazkem. Jak v předmluvě říká Cassuto, tomuto záměru zabránilo vypuknutí druhé světové války a nucený odchod obou editorů do Palestiny, jež znemožnily systematickou práci s prameny v Evropě.<sup>22</sup> Kritické vydání *Takanot Candia* tedy vyšlo jako zamýšlený první svazek, druhý však, zřejmě vlivem bouřlivých společenských zvrátů v poválečném období, světlo světa nikdy nespátřil. Bohatý poznámkový aparát zjevně do jisté míry zastupuje neexistující obecný úvod – kromě textově kritických poznámek a faktických vysvětlivek v něm editoři příležitostně poskytují i širší souvislosti dané problematiky. Původní soubor obecních statut editoři rozdělují do 121 kapitol, jež odpovídají původním oddílům Sassoona rukopisu.

Vydání se však část textu *Takanot Candia* dočkala ještě před kritickou edicí Artomovou a Cassutovou – již ve dvacátých letech citoval soubor candijských obecních ustanovení ve své důležité práci o samosprávě středověkých židovských obcí Louis Finkelstein.<sup>23</sup> Ten však nepředkládá systematické kritické vydání celého souboru, a uvádí jen texty ze dvou nejstarších „vrstev“ *Takanot Kandia*, jež pozdější kritická edice uvádí jako první a druhou sekci (TK 2-13, resp. 14-23, viz níže). O pozdějších textech ani o renesanční redakci Elijahu Capsaliho se Finkelstein nezmiňuje. Naopak pozdější z obou citovaných cyklů obecních statut – jako jeho autor je uveden jistý rabi Cedaka – uvádí jako revizi cyklu staršího, za jehož autora Finkelstein označuje rabiho Barucha

<sup>21</sup> Před vydáním edice byl obsah *Takanot Kandia* znám jen z několika úryvků a stručného shrnutí jednotlivých výnosů, jež David Sassoon uveřejnil v komentovaném katalogu hebrejských rukopisů ze sassoonovských sbírek, srov. Salomon David SASSOON, *Ohel Dawid: Descriptive catalogue of the Hebrew and Samaritan manuscripts in the Sassoon Library*, London, 1932.

<sup>22</sup> E. s. ARTOM – H. M. D. CASSUTO (edd.), *Statuta Iudaeorum Candiae*, s. 7.

<sup>23</sup> Louis FINKELSTEIN, *Jewish Self-Government in the Middle Ages*, New York 1964, s. 82-85, 265 a 280. Kniha byla poprvé vydána v roce 1924.

ben Jicchaka (rabi Baruch, jehož jménu předchází lichotivé epiteton *ga'on*,<sup>24</sup> je uveden na prvním místě v seznamu autorů tohoto souboru<sup>25</sup>). Obě řady *takanot* se vskutku zabývají mnoha stejnými tématy,<sup>26</sup> se znalostí celého Capsalim editovaného souboru bychom je však dnes jistě neoznačili za dvojí verzi téhož „obecního zákoníku“, z nichž mladší měla nahradit starší. Důvodem, proč Finkelstein nepředstavuje *Takanot Kandia* v jejich úplnosti, je zřejmě fakt, že při práci na své knize patrně neměl k dispozici celý Sassoonův rukopis a opíral se jen o jeho části, případně též o Sassoonovy opisy zveřejněné později v katalogu *Ohel David*.

### Tematické okruhy *Takanot Kandia*

Z tematického hlediska můžeme výnosy shromážděné v souboru *Takanot Kandia* rozdělit do tří základních okruhů: do první skupiny bychom mohli zařadit „halachická statuta“, jež jsou nejtěsněji spjata se specifiky židovského náboženského života. Škála konkrétních témat v tomto okruhu je velmi široká. Početná skupina výnosů se zabývá problematikou dietetických zákonů (kašrutu) a náležitou přípravou masa, mléčných výrobků, pečiva či vína.<sup>27</sup> Dalším často se vyskytujícím problémem je otázka čistoty rituální lázně.<sup>28</sup> Zřejmě nejčastějšími mezi „halachickými *takanot*“ jsou výnosy, vymáhající účast na bohoslužbách, striktní dodržování zákazu práce o šabatou či náležité svěcení svátků. Mezi nejzajímavější výnosy tohoto typu patří zřejmě dva záznamy ze čtyřicátých let 16. století, jejichž autorem je Elijahu Capsali a jež jsou typickou ukázkou jeho květnatého stylu: TK 95 zakazuje o hlavním smutečním dni židovského kalendáře Tiša be-av hru v kostky, a obdobně TK 101 reguluje příliš bouřlivé oslavy radostného svátku Purim zákazem odpalování raket v synagoze při čtení Knihy Ester. V obou výnosech Capsali barvitým jazykem za použití mnoha biblických odkazů vyjadřuje své rozhořčení nad dotyčnými nešvary a apeluje na candijské Židy, aby od tohoto neblahého chování upustili.

Druhou skupinu tvoří ustanovení univerzálnějšího rázu, jež upravují sousedské vztahy v rámci židovské obce i mimo její hranice a jež bychom mohli označit za „občansko-právní“. I v této oblasti se mnohá témata objevují opakovaně. Připomeňme zákazy ne-

<sup>24</sup> Hebrejský termín *ga'on* (גאון, volně přeloženo „mudrc“, v moderní hebrejštině „génius“) má v judaismu dvojí užití: Jednak je to oficiální titul představeného prestižních rabínských akademií v raně středověké Babylónii (7. až 11. století), kteří platili za nejvýznamnější duchovní autority judaismu po uzavření redakce Babylonského Talmudu. V pozdějších dobách je tohoto přídomku užíváno v židovských textech volněji a jeho smyslem je vyjádření zvláštní úcty vážené rabínské osobnosti, jejímuž jménu je titul předeslán.

<sup>25</sup> V kritickém vydání TK 2, řádek 11.

<sup>26</sup> Například výnos regulující práci v předvečer šabatou a svátků (TK 9 a 16) či výnos týkající se zajištění čistoty rituální lázně (TK 12 a 15). Skutečnost, že mnohá témata se v nich vyskytují opakovaně napříč desetiletími a staletími, je obecným rysem *Takanot Kandia*. Pozdější statuta někdy výslovně odkazují na starší a dovolávají se jich jako precedentu. Tato repetitivnost dokazuje opakovaný výskyt stejných problémů a přetrvávající potřebu jejich řešení.

<sup>27</sup> Např. TK 32–33, 36–37, 50–52 a další.

<sup>28</sup> Např. TK 12, 28 či 72.



úměrného zvyšování nájmu jakožto nepřipustné diskriminace chudších nájemců,<sup>29</sup> či důsledná varování před podvodným jednáním při stycích s Nežidy.<sup>30</sup> Za zmínku stojí, že posledně zmíněné výnosy implicitně naznačují, že popsané chování je nejen morálně a z náboženského hlediska nepřipustné, ale že také uvádí celou židovskou obec v nebezpečí a vystavuje ji hněvu křesťanů.

Mezi oběma tematickými okruhy nelze ovšem vždy vést jasně dělicí čáru. Některé výnosy se vyjadřují k otázkám těsně spjatým s židovským náboženským zákonem, a přesto jsou charakteru ryze praktického a jim podobné by se *mutatis mutandis* mohly vyskytnout i v občanském právu nežidovských komunit. To platí například pro opakované zákazy vzájemných exkomunikací mezi členy obce (např. TK 6, 82). Je také důležité mít na paměti, že pro věřícího Žida v čase a místě, pro něž jsou *Takanot Kandia* závazné, jasná dichotomie halacha/světské právo (přínejmenším teoreticky) neexistuje. Snaha okrást obchodního partnera i přenášení břemen o šabatu mimo prostor vlastního domu jsou v dikci *Takanot Kandia* především proviněními proti židovskému náboženskému zákonu.

Třetí, nejméně početnou tematickou podskupinou souboru jsou výnosy, vztahující se k organizaci obecního života. Nejpodrobněji se k této problematice vyjadřují výnosy benátské správy, jejichž znění je na několika místech *Takanot Kandia* zaznamenáno (viz níže). Existuje však i několik obecních statut ve vlastním slova smyslu, jež se vyslovují k zasedáním obecní rady, pravomocím *condestabula* a podobně. Shodou okolností je však text většiny těchto výnosů vážně poškozen či zcela ztracen. I přesto však máme díky zmíněným shrnutím světské legislativy i zmínek porůznu přítomným v jiných kapitolách *Takanot Kandia* o fungování obecní samosprávy poměrně dobrou představu (viz obecný úvod výše).

## Struktura Capsaliho edice candijských obecních stanov

Soubor *Takanot Kandia* zahajuje obecná předmluva Elijahu Capsaliho,<sup>31</sup> v níž autor vysvětluje svou motivaci k jejich sepsání a vyzdvihuje prvořadý význam existence obecních statut i toho, aby byla rozhodnutí předcházejících obecních starších zachována v paměti. Tento úvod (TK 1) lze chápat jako preambuli celého Capsaliho projektu a jistý svorník, držící pohromadě desítky obecních ustanovení a dalších dokumentů.

Následující oddíl *Takanot Kandia*, tedy první soubor vlastních obecních statut (TK 2–13), představuje nejstarší vrstvu celého souboru. Obsahuje statuta přijatá obecními představiteli 15. dne měsíce elul roku 4988, tedy 18. srpna 1228.<sup>32</sup> Tato část patří k nej-

<sup>29</sup> Např. TK 11, 14, 29.

<sup>30</sup> Např. TK 5, 23.

<sup>31</sup> Předmluva není datována a počátku Capsaliho redakce proto nemůžeme dát přesné časové zařazení. Dostí spolehlivým vodítkem je ale TK 119, Capsaliho předmluva k dodatku celého souboru, napsaná v říjnu 1519, tedy na počátku Capsaliho působení v obecní politice. Můžeme tedy předpokládat, že Elijahu Capsali započal s prací na *Takanot Candia* nedlouho po návratu ze studii v Itálii a pokračoval v ní průběžně po zbytek svého aktivního života.

<sup>32</sup> V celém článku uvádím křesťanská data podle juliánského kalendáře, jež byl běžně užíván v průběhu celého benátského období (gregoriánská reforma kalendáře byla provedena teprve na konci 16. století).

poškozenějším úsekům celé kolekce, některá statuta jsou dochována jen fragmentárně či zcela chybí. Tato nejstarší část *Takanot Kandia* má sama charakter ucelené sbírky právních textů, zahájené vlastní předmlouvou (TK 2) a uzavřené závěrečným shrnutím (TK 13).

Do druhého oddílu editoři *Takanot Kandia* zahrnuli kapitoly 14–23. Na rozdíl od první části tyto výnosy nejsou datovány, z krátkého úvodního odstavce však vyplývá, že byly vydány společně z iniciativy obecních představitelů. Dobu vydání těchto deseti výnosů můžeme přibližně stanovit pouze na základě jejich místa v rámci *Takanot Candia*, tedy mezi roky 1228 a 1363.

Rokem 5123 židovského kalendáře (1362–1363) je datována třetí část sbírky (TK 24–44). Ta je jejím posledním oddílem, který má charakter uceleného souboru výnosů a ustanovení, jež spojuje působnost stejné obecní rady.

Zdaleka nejrozsáhlejší, a zároveň nejrozmanitější, je oddíl čtvrtý (TK 45–118). V něm je zahrnuta obecní legislativa od poloviny 14. století až do období Capsalioho působení (cca 1515–1550) a spadá sem i dvanáct dokumentů, zahrnutých do celku *Takanot Candia* až po Capsalioho smrti (TK 107–118). Čtvrtý oddíl *Takanot Kandia* můžeme označit za eklektický. Není tomu tak jen proto, že na rozdíl od prvních tří nepředstavuje soudržný komplex obecních výnosů, ale jednotlivá ustanovení, jež seřadil do jednotného souboru až Elijahu Capsali.<sup>33</sup> Dalším specifikem je fakt, že zdaleka ne všechny kapitoly v této části jsou obecními výnosy ve vlastním slova smyslu. Dokumenty žánru *takanot kahal sice* i zde výrazně převažují, jsou však doplněny i texty jiného typu.

Jednak to jsou Capsalioho vlastní shrnutí některých starších statut, jejichž text se buď v přesném znění nedochoval, nebo editor z nějakého důvodu nepokládal za důležité jej zaznamenat doslova. Dále v této části nacházíme deset rabínských respons, zaslaných náboženskými učenici z obcí mimo Krétu zjevně na žádost candijských obecních starších na radu, jak reagovat na konkrétní problémy v souladu s náležitou aplikací halachického práva. V prvních čtyřech případech (TK 45, 47 a 66–67 z padesátých let 15. století) je autorem konstantinopolský vrchní rabín Moše Capsali (cca 1405–1490, prastrýc Elijahu Capsalioho), další dopisy pocházejí z Egypta a Palestiny. Mezi témata, jimiž se tyto rabínské listy zabývají, jsou jak náboženské otázky, například náležitý postup při jmenování synagogálních kantorů (TK 45), tak i problémy občanského soužití, jako boj proti neúměrnému zvyšování nájmu (TK 66–67) a šíření pomluv (TK 90 ze srpna 1532) či obrana židovských přistěhovalců, kteří byli ve své původní vlasti přinuceni ke konverzi ke křesťanství či islámu, před urážkami a ústrky (TK 112–113; první dopis není datován, druhý byl napsán v červenci 1568).<sup>34</sup>

Dalším typem dokumentů, jež Elijahu Capsali do *Takanot Kandia* zahrnul, jsou významy důležitých událostí, například exkomunikace bezbožného člena obce Jehudy Korkose,<sup>35</sup> dále například dohoda o prodeji několika cenných předmětů ze synagogál-

<sup>33</sup> Capsali ve své redakci textů ve čtvrté části *Takanot Kandia* kombinuje chronologický a tematický přístup. Obecně vzato postupuje „po proudu času“, příležitostně však řadí vedle sebe výnosy zabývající se stejnou problematikou bez ohledu na datum. Někdy také starší výnos následuje pozdější stvrzení jeho platnosti, většinou z období Capsalioho působení v obecním vedení.

<sup>34</sup> Mezi autory tohoto dopisu, poslaného z galilejského Safedu, je podepsán i autor vlivného halachického kompendia *Šulchan aruch* Josef Karo (1488–1575).

<sup>35</sup> TK 89 patrně z roku 1532, který má zřejmou obsahovou souvislost s rabínským responsem TK 90.

ního pokladu Elijahu Capsalimu (jenž je i autorem tohoto záznamu), přičemž výtěžek z tohoto prodeje byl věnován na vykoupení židovských rukojmí, upadlých do zajetí za válek s Turky.<sup>36</sup> Několik dalších záznamů můžeme označit za jakési „zvláštní případy“; za připomenutí stojí zejména dva z nich. TK 108 podává zajímavé svědectví o vztahu candijské komunity k dalším židovským obcím na Krétě. Jedná se o kopii dopisu candijských obecních starších židovské obci v Castelnuovu, jednom z vnitrozemských pevnostních měst (viz výše), z června 1567. Autoři v něm vyjadřují své rozhořčení nad počínáním castelnuovských obchodníků s kůžemi a oznamují zákaz jejich obchodních aktivit v Candii, Rethymnu a Castel Bonifaciu. Ačkoli důvody tohoto kroku nejsou explicitně popsány, z dopisu vyplývá, že zmínění obchodníci si počínali v rozporu se zákony benátské administrativy. Dopis se také dotýká dalšího tématu, a sice blíže nespecifikované obecní legislativy, vydané vedením obce v Castelnuovu. Ta se v Candii setkala se zásadním nesouhlasem proto, že dotyčné výnosy byly schváleny bez konzultace s vedením obce v hlavním městě. Z obou hlavních bodů dopisu vyplývá, že představitelé židovské obce v Candii v sobě samých viděli přirozené vůdce krétského židovstva, jejichž autoritě by se zástupci ostatních obcí měli podřizovat. Tomu nasvědčuje i to, že se cítí oprávněni vyhlásit faktické ekonomické embargo i jménem dalších dvou komunit.<sup>37</sup>

Hodná pozornosti je i kapitola TK 46. Jde o Capsaliho shrnutí výnosů (tzv. *terminazioni* / טרמנציוני), týkajících se candijských Židů, jež byly v průběhu 14. a 15. století<sup>38</sup> vyhlášeny benátskou správou Kréty z iniciativy *condestabulů* židovské obce. Vesměs se jedná o opatření na ochranu práv židovských obyvatel Candie, jejichž prosazení nebylo v pravomoci obecní samosprávy. Mezi těmito výnosy nacházíme například zákaz krádeží v synagoze (pod hrozbou tělesného trestu) či urážek *condestabula* a členů židovského obecního vedení (pod hrozbou peněžité pokuty).

Se zmíněným shrnutím výnosů benátské správy ostrova tematicky úzce souvisí obsah posledního oddílu *Takanot Kandia*, jenž je v Artomově a Cassutově edici označen jako appendix.<sup>39</sup> Jedná se o torzo druhé části Capsaliho edičního záměru, totiž sestavení souhrnného přehledu zákonů, nařízení a správních ustanovení, jimiž benátská správa Kréty upravovala chod židovské obce. Tato ustanovení jsou nazývána benátskými termíny *kapitoli* (קפיטוליי) a *ordini* (אורדיני). Zatímco v předmluvě k tomuto dodatku, napsané roku 1519 (TK 119), Capsali uvádí, že bylo jeho záměrem shromáždit souhrnnou sbírku těchto zákonů (jež by odpovídala podobně podrobné sbírce obecních výnosů), žádný z benátských dekretů se v jeho redakci nezachoval. Dvě závěrečné kapitoly *Takanot Kandia* však dokazují, že bezprostředně následující generace obecních představených Capsaliho příkladu následovaly. Shrnutí benátské legislativy v kapitole TK 120 pochází z podzimu 1574 a v jeho úvodu se výslovně praví, že jde o překlad z ja-

<sup>36</sup> TK 87–88, první záznam je z října 1533, druhý není datován.

<sup>37</sup> Za jistou protiváhu tohoto přístupu můžeme pokládat záznam TK 48, jenž je naopak dokladem vlivu dění v jiné obci na komunální politiku v Candii. Tento dokument, týkající se náležitého výkonu povolání rituálního řezníka a obchodování s košer masem, byl vydán v květnu 1362 v Rethymnu a o 14 let později, v židovském roce 5146 (1385–1386), byl candijským obecním vedením přijat jako závazný precedent.

<sup>38</sup> Přesná datace není uvedena, toto časové zařazení však vyplývá z kontextu a nasvědčují mu i některá uvedená jména, jež se vyskytují i v jiných, datovaných výnosech.

<sup>39</sup> TK 119–121.

zyka „*lingua franca*“ (לשון פרנקו), tedy z benátského dialektu.<sup>40</sup> Jedna strana původního rukopisu, obsahující poslední tři z celkem 18 článků, je ztracena, dochovaných patnáct velmi detailně stanovuje proceduru volby představených židovské obce, složení rady, její kompetence, hospodaření s obecními financemi, ale i některé náboženské otázky, například pravomoc exkomunikovat členy obce. Tato detailnost jasně ukazuje, že jakkoli byla benátská správa ochotna poskytnout židovské obci poměrně širokou vnitřní autonomii i solidní zákonnou ochranu (jak vyplývá i z ustanovení shrnutých v TK 46), jejím prvořadým zájmem bylo udržet si nad děním uvnitř komunity přímou kontrolu.

### ***Takanot Candia* – historický pramen i literární dílo *sui generis***

Joshua Starr na jednom místě své významné studie o židovském životě na Krétě pod vládou Benátčanů poznamenal, že „kompletní katalogizace obecních výnosů [z *Candie*] by neměla valného smyslu“,<sup>41</sup> jakkoli uznává jejich velký význam jakožto historického pramene. Tento postoj je poměrně výmluvnou charakteristikou přístupu mnoha judaistických prací k materiálům žánru *takanot kahal* obecně. Jejich přínos je často spatřován čistě v jejich „faktografickém potenciálu“. Bližší pohled na *Takanot Kandia* však ukazuje, že tento soubor komunální legislativy je něčím více než jen zdrojem historických informací. Je i svébytným, žánrově rozmanitým, ale vnitřně soudržným literárním dílem s jednotící koncepcí. V Capsaliho redakci jistě můžeme právem spatřovat pokus o zachycení živoucí paměti obce, materiály shromážděné v *Takanot Kandia* mají svou všestrannost a šíří časového rozpětí charakter skutečné sbírky zákonů a snad i jakési „praktické ústavy“ židovské obce v Candii. Renesanční učenec, rabín a v neposlední řadě komunální politik zachytil ve své sbírce nejen výsostně praktické administrativní texty, ale podal svědectví o generacích vývoje pod vedením elitní vrstvy candijského židovstva, s nímž se bez výhrad identifikoval a jejímž pojetí správy věcí veřejných nadšeně přitakal. Soudobý zaujatý čtenář i kritické oko historika pak v *Takanot Kandia* nachází vítaný zdroj poznání k interpretaci mimořádně zajímavých dějin židovského osídlení východního Středomoří v době zásadních politických a civilizačních změn v pozdním středověku a raném novověku.

---

<sup>40</sup> Poslední kapitola je stručným seznamem pozdější revize těchto „obecních článků“, jež obsahuje některé dílčí změny a upřesnění.

<sup>41</sup> J. STARR, *Jewish Life in Crete*, s. 98.